

Дмитро ФУРМАНЧУК

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6711-9326>Електронна пошта: holodnuuyar@ukr.net

**БІЛЬШОВИЗМ: ВІД ІДЕОЛОГІЧНОГО ШТАМПА
«ПОЛІТИЧНИЙ БАНДИТИЗМ ПЕТЛЮРІВСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ»
ДО РЕПРЕСИВНОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРОТИ ПОВСТАНЦІВ
ХОЛОДНОГО ЯРУ 1918–1922 рр.**

У статті розкрито поняття «політичний бандитизм петлюрівської орієнтації» як пропагандистського штампа більшовицького режиму, спрямованого на дискредитацію українського національно-визвольного руху 1918–1922 рр., зокрема Холодноярської організації. Методологію дослідження поєднує критичний дискурс-аналіз та інструментарій воєнно-історичного дослідження (проблемно-хронологічний, історично-порівняльний, пошуково-генеалогічний методи). На основі аналізу й узагальнення наукових досліджень, архівно-кримінальних справ, спогадів, офіційних документів та інших джерел доведено, що термін «політичний бандитизм» мав не юридичне, а ідеологічне підґрунтя і використовувався для виправдання репресій та знищення національного повстанського руху. До наукового обігу вперше введено низку архівних документів, зокрема кримінальних справ, що підтверджують масштаб репресій проти селянських повстань Холодного Яру в досліджуваний період. Простежено взаємодію Холодноярської організації з урядом Директорії Української Народної Республіки, охарактеризовано суспільно-політичні мотиви його учасників і показано, що повстанці діяли спільно з українською владою під єдиною національною символікою, борючись за державну незалежність, а не з кримінальних мотивів. Доведено, що «петлюрівський бандитизм» був вигадкою радянської пропаганди, покликаною знищити легітимність українського визвольного руху. Зроблено висновок, що боротьба більшовиків із «політичним бандитизмом» фактично стала формою геноциду українського народу, а прагнення сучасної російської влади нав'язати подібні міфи відтворюють методи і риторику радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: Холодний Яр, селянський повстанський рух, архівно-кримінальні справи, політичний бандитизм, пропаганда, репресії, національна пам'ять.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна активізувала питання формування української національної стійкості та організації руху опору російським окупантам. Нова версія тоталітарної ідеології російської федерації – рашизм – має на меті стерти українську ідентичність, культуру та багатовікову історію, знищити українську націю, спотворюючи при цьому історичні події та факти. Тому ретроспективне дослідження минулого, важливість відновлення історичної правди про події Української революції 1917–1922 рр., зокрема спротиву повстанців Холодного Яру, зможуть їх прояснити та надати розуміння тогочасних подій і деяких причин широкомасштабного вторгнення росії в Україну. На сьогодні є потреба у вивченні досвіду саме збройних формувань Холодного Яру в контексті боротьби з більшовицьким режимом, критично-

му аналізі джерел і виявленні пропагандистських штампів, які використовували для дискредитації національно-визвольного руху, а також спростуванні міфів і штампів радянської пропаганди.

Актуалізує тему дослідження підписаний Президентом України Закон від 21.08.2025 р. № 4579-IX «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу». Зокрема, статтею 4 розділу I визначено, що метою політики національної пам'яті є формування спільного розуміння минулого шляхом відновлення та збереження національної пам'яті, підтримки досліджень з історії України та її популяризації для зміцнення єдності Українського народу (Про засади державної політики національної пам'яті... 2025).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема збройного протистояння більшовицького

режиму й українського повстанського селянського руху в сучасній історіографії висвітлена достатньо широко та на даному етапі викликає неабиякий дослідницький інтерес. Заслужують на увагу наукові розвідки таких вітчизняних дослідників, як: В. Василенко (Василенко, В. 2011, 2019), Ю. Митрофаненко (Митрофаненко, Ю. 2024), Я. Тинченко (Тинченко, Я. 2024), Р. Коваль (Коваль, Р. 2007), Ю. Котляр (Котляр, Ю. 2005), В. Ревегук (Ревегук, В. 2000), Х. Кульгавець (Кульгавець, Х. 2014), В. Щербатюк (Щербатюк, В. 2010; 2012), Н. Курильчук (Курильчук, Н. 2022), О. Чувакова (Чувакова, О. 2007), М. Ковальчук (Ковальчук, М. 2015), В. Греченко (Греченко, В. 2020), О. Ганжа (Ганжа, О. 1992), Ю. Пасічна (Пасічна, Ю., Кирилюк, Є. & Берестовий, А. 2019), Т. Плазова (Плазова, Т. 2001), Т. Вронська (Вронська, Т. 2009), Р. Даниленко (Даниленко, Р. М. 2016) та інших.

Водночас у згаданих вище наукових працях побіжно досліджувалось застосування більшовицької термінології та дефініції «політичний бандитизм петлюрівської орієнтації» щодо збройних формувань Холодного Яру 1918–1921 років. Попри активне використання дослідниками Української революції 1917–1922 рр. архівних джерел, окремого тематичного джерелознавчого дослідження дотепер не проводилося.

Мета статті – на основі критичного дискурс-аналізу та досліджень джерельної бази реконструювати зміст і функції категорії «політичний бандитизм петлюрівської орієнтації» у репресивних практиках радянської влади щодо повстанців Холодного Яру 1918–1922 рр., показати її роль у криміналізації політично вмотивованого спротиву та легітимації репресій, увівши до наукового обігу нові архівні матеріали.

Виклад основного матеріалу. 24 грудня 1918 р. радянська росія заявила, що більше не визнає Україну за суверенну державу й припиняє діяльність усіх її установ на своїй території (Пасічна, Ю., Кирилюк, Є. & Берестовий, А. 2019, с. 48–54). А 8 січня 1919 р. війська радянської росії розгорнули свій наступ на Україну. Більшовицький військовий комісар Київського округу вимагав якнайшвидше захопити і південні повіти України, називаючи їх «хлібним місцем». За таких умов армія Директорії Української Народної Республіки виявилася абсолютно нездатною захищати республіку та боротися проти більшовицьких військ. Під натиском Червоної армії війська УНР 10 березня залишили Умань, а 11 березня до міста вступили червоноармійські загони 7-го та

8-го полків 2-ї бригади 2-ї Української радянської дивізії, які відновили у місті владу Рад.

На початку 1919 р. Україну, за винятком деяких територій Правобережжя, знову контролювали більшовики. За висловом В. Леніна, вторгнення радянських військ супроводжувалося «хрестовим походом по хліб, насадженням колективних господарств, репресіями проти класових ворогів» (Дудник, О. 2022, с. 123).

Проаналізувавши величезну кількість архівних матеріалів і праць дослідників з історії більшовизму, встановлено, що досліджувана тема має достатньо широке історіографічне висвітлення.

Важливими для розуміння сутності поняття «бандитизм» і «політичний бандитизм» та розмежування цих понять для різних видів контрреволюційної діяльності, зокрема «шпигунство» та «диверсійно-розвідувальна робота», є дослідження Х. Кульгавець (Кульгавець, Х. 2014) та В. Греченка (Греченко, В. 2020). Дослідниця Х. Кульгавець розкриває передумови зародження «політичного бандитизму» на теренах УСРР та досліджує методи боротьби радянських каральних органів з контрреволюційними проявами у період встановлення й утвердження більшовицької влади в Україні. Авторка проаналізувала нормативно-правові акти центральних і відомчих органів щодо діяльності, спрямованої на ліквідацію осіб, незгодних із політикою більшовицького режиму (Кульгавець, Х. 2014).

Саме поняття та термінологію «політичного бандитизму» в нормативно-правових актах УСРР та СРСР розкрито у працях О. Чувакова (Чуваков, О. 2007) та В. Греченка (Греченко, В. 2020). Науковці дійшли висновку, що більшовицький режим часто використовував термін «політичний бандитизм» для дискредитації повстанського руху та демонструють як влада формувала нормативно-правове поле для виправдання репресій.

Про зародження бандитизму (згідно з діючою на той час термінологією) як однієї з форм селянського спротиву політиці більшовиків у 1920-х рр. на території України під час Української революції 1917–1921 рр. дізнаємося із монографії Г. Махоріна (Махорін, Г. 2017) і статей Ю. Пасічної (Пасічна, Ю., Кирилюк, Є. & Берестовий, А. 2019), О. Ганжі (Ганжа, О. 1992) та інших. Явище «політичного бандитизму» та роботу диверсійно-розвідувальних груп у прикордонні радянської України досліджує Р. Подкур (Подкур, Р. 2005).

З'ясовано, що юридичний термін «бандитизм» вперше застосований у постанові Всеросійського

Центрального Виконавчого Комітету від 20 червня 1919 р., а у радянській Україні – постановою Ради народних комісарів УСРР 1921 року (Декрет ВЦИК об изъятии из общей подсудности...).

Дослідження зазначених науковців підтверджує гіпотезу, що термін був не просто пропагандистським штампом, а легалізованим інструментом для класифікації, переслідування та репресій тих, хто «не співчували» більшовицькій владі. Це надавало репресіям видимості законності.

Щодо поняття «політичний бандитизм», то О. Вільховик зазначає, що сам термін має ідеологічне підґрунтя, тому не можна вважати його науковим. Дослідник підсумовує, що для більшовиків «політичний бандитизм» означав «сукупність виступів, заворушень, змов і заколотів, збройної боротьби і підпільної діяльності незалежно від свого політичного походження і спрямування, соціальної бази і місця перебування (за кордоном чи всередині країни) сил, які поєднувалися лише спільністю своїх антибільшовицьких і антирадянських гасел» (Вільховик, О. 2009, с. 287). Тому О. Вільховик визначає «політичний бандитизм» як «складне явище», що «характеризує українське селянство» (Вільховик, О. 2009, с. 287–288).

Певний історіографічний аналіз здійснює В. Щербатюк (Щербатюк, В. 2010; 2012), проаналізувавши праці сучасних українських дослідників і у цілому розглядаючи історіографію селянського повстанського руху 1917–1922 років.

Важливою є дискусія істориків як правильно кваліфікувати цей рух, відображена у працях О. Ганжі (Ганжа, О. 1992) та Ю. Пасічної (Пасічна, Ю., Кирилюк, Є. & Берестовий, А. 2019). Вони досліджують суспільно-політичну активність селянства та порушують питання, чи можна її вважати повстанством або бандитизмом. Це підкреслює складність і заполітизованість цієї теми.

Дослідниця Х. Кульгавець зазначає, що «характерною особливістю радянського права в цей період була специфічна правотворча політика підміни законів відомчими таємними циркулярами. Велика кількість методів, прийомів і напрямів роботи каральних органів визначалася секретними відомчими циркулярами, інструкціями, вказівками тощо, особливо це стосується не лише оперативного-агентурної роботи, зокрема вербування інформаторів, але й позасудової діяльності, контролю над політичними настроями всіх соціальних груп та багатьох інших питань. Причому відомчі нормативно-правові акти видавалися наркоматами юстиції та внутрішніх справ,

керівниками підрозділів “правоохоронної” системи різних рівнів. Таким чином, відомчі норми були невід’ємною складовою правового регулювання у багатьох сферах суспільного життя і лягли в основу “юриспруденції терору”, котра була загалом сформована в радянській державі саме у 1920-ті рр. і стала основою жорстоких переслідувань багатьох категорій населення та окремих осіб у наступні десятиліття» (Кульгавець, Х. 2014, с. 23).

На думку автора, повно й детально зазначена тема представлена у наукових працях Ю. Митрофаненка (Митрофаненко, Ю. 2024), Р. Даниленка (Даниленко, Р. М. 2016) та М. Ковальчука (Ковальчук, М. 2015), які надають ширший контекст, розглядаючи повстанський рух і червоний терор як основу революційних трансформацій і визвольних змагань 1917–1922 років.

Водночас автор вважає, що першою ґрунтовною джерелознавчою працею, присвяченою репресіям більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР, є робота В. Василенка (Василенко, В. 2019), заснована на архівно-кримінальних справах органів держбезпеки. Дослідник вводить до наукового обігу раніше недоступні джерела, що дає змогу відтворити цілісну картину подій, що відбувалися на той час, розкрити інформаційний потенціал архівно-кримінальних справ і встановити достовірні дані про понад тисячу учасників руху. Дослідження В. Василенка (Василенко, В. 2011; 2019) є важливими для історичної науки, оскільки не тільки розширюють знання про завершальний етап Української революції 1917–1921 рр., а й надають певні рекомендації для роботи зі специфічними джерелами. Це сприяє об’єктивному переосмисленню історії боротьби за українську державність і створює надійну основу для реабілітації репресованих.

Більшість науковців стверджують, що у березні 1919 р. в Україні спалахнуло велике антибільшовицьке селянське повстання, яке стало одним із завершальних етапів української визвольної боротьби 1917–1921 років. У цей період одним із численних осередків став Холодний Яр на Чигиринщині, що перетворився на дієвий рух опору проти німецьких окупаційних військ, білих та червоних інтервентів. «Трудящі маси боролися з царизмом, гетьманщиною, денікінщиною і зараз борються з червоним радянським комуністичним урядом» (Горліс-Горський, Ю. 2010, с. 392–393).

У Мотронинському монастирі було створено так звану Холодноярську організацію («республіку») – незалежну від більшовицької влади зону,

де козаки і повстанці під українським національним прапором боронили свої землі. Діяльність Холодноярських збройних формувань, передусім, була національно-визвольною боротьбою селян під українською символікою. Її ідеологія поєднувала відкриту підтримку незалежності УНР із християнськими та козацькими цінностями і традиціями.

Зазначимо, що «Холодноярська організація мала свої органи влади: отамана, раду, організаційний суд, повстанком, військо; на її території діяли закони “звичаєвого революційного права”, встановлені отаманами. Цим законам населення підпорядковувалося і дізнавалося про них із листівок, підписаних отаманами, або під час нарад, які практикувалися серед повстанців Холодного Яру. Вища влада належала виборному отаману. Отаман здійснював загальне керівництво військовими операціями, володів правом оголошувати мобілізацію сіл. Влада отаманів поширювалася на декілька десятків сіл Центральної України» (Митрофаненко, Ю. 2024, с. 184).

Прикметно, що вся «політична діяльність» Холодноярської організації була тісно пов'язана із Директорією УНР. Від 1919 р. повстанці Холодного Яру присягнули на вірність Директорії, а згодом брали участь у спільних військових операціях і бойових діях. Характерною ознакою повстанського руху було вшанування української символіки та культури. Повстанці не визнавали «Інтернаціонал» і співали «Ще не вмерла...» (Дорошенко, М. 1973, с. 68, 162). Отамани і повстанці вважали себе бійцями за відродження незалежної України та чинили опір як радянським, так і денікінським військам.

Як згадував у своїх спогадах Ю. Горліс-Горський, для місцевих селян і повстанців «московський» пан, чи то «білий», чи то «червоний», завжди був «лише москалем, одвічним ворогом України» – і обидві інтервенційні сили зустрічалися ними з вогнем (Горліс-Горський, Ю. 2010, с. 47).

Холодноярську організацію часто називають «останньою селянською республікою УНР». Вона була доволі однорідною за політичним спрямуванням і пропагувала державну незалежність України, спиралась на патріотичні й християнські традиції селянства і невпинно обороняла свої землі від усіх чужоземних завоювників у власній автономній владі до 1922 року.

Щоб придушити селянські повстання і втримати владу по всій Україні, на боротьбу з повстанцями більшовики спрямовували значні військо-

ві формування, надавши їм необмежені права в жорстокості й терорі. Катуючи й винищуючи населення України, червоні командири набували «практичного досвіду» будівництва комуністичного суспільства.

У контексті Української революції 1917–1921 рр. найголовнішим завдання більшовицького режиму було «не допустити, щоб всеросійська революція задихнулась в лещатах голоду. Для цього потрібен був хліб, м'ясо, цукор, а для Червоної армії – ще й нове поповнення в живій силі» (Карасьов, М. 1992, с. 5). Виконання хлібозаготівель, відсутність дієвої влади, нав'язування диктатури «рад» стали причиною невдоволення та початку масових селянських повстань по всій території тогочасної України. Щоб дискредитувати повстанський рух, радянська пропаганда створила ідеологічний образ «контрреволюційних елементів». Після придушення цього руху й остаточного утвердження радянської влади (кінець 1920 – початок 1921 рр.) його називали «внутрішньою контрреволюцією» – «політичним бандитизмом». «Так, в Чигиринському повіті ще в квітні з'являється закордонного виробництва отаман-петлюрівець Бондарюк (Бондарук (Лихо – авт.)), що називає себе представником неіснуючої Української Народної Республіки... Він же збирає похмурих холодноярських отаманів і оголошує себе головою новоствореного Повстанського Комітету... Перебуваючи в стадії організації, жовтоблакитний бандитизм поки що не відрізняється прямою активністю» (Эйдеман, Р. 1921а, с. 26–27).

Зі смертного вироку Надзвичайної сесії Київського губернського трибуналу отаману Григорію Яковенку від 2 лютого 1923 року: «В силу своїх природних умов Холодноярський район с прилегаючими к нему лесами представлял из себя кипящий котел петлюровского бандитизма. Вокруг Холодноярского повстанкома группировалось громадное количество повстанческо-бандитских отрядов, которые по директивам закордонного петлюровского штаба производили разрушительную варварскую работу, совершая налеты, грабежи, разрушение железнодорожных путей, остановку поездов и массовые убийства»¹.

Більшовицький режим цілеспрямовано використовував риторику дискредитації українського національно-визвольного руху. Вже у докумен-

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1136. т. 1. Арк. 191–192.

тах 1919–1920 рр. органи ВУЧК–НКВД характеризували селянські повстання як «внутрішню контрреволюцію», застосовуючи такі ярлики, як «бандитизм» і «петлюрівщина». Дослідник В. Василенко зазначає, що під маркою «політичного бандитизму петлюрівської орієнтації» у більшовицькій термінології приховано визвольний селянський рух за відновлення УНР (Василенко, В. 2019, с. 4).

У постановках і доповідних місцевих ВУНК учасників повстань перекваліфіковували на «політичних бандитів» або «петлюрівських повстанців». Більшовицька ідеологія проголошувала їх «націоналістичними провокаторами» й «куркульською контрреволюцією». Всі «банди» носять петлюрівський характер, б'ються під петлюрівськими знаменами і гаслами:

«Із інформаційного бюлетеня особливого відділу 14-ї армії Південно-Західного фронту за 16–21 лютого 1920 р.:

22 лютого 1920 р. Цілком таємно

... У тиловому районі армії у багатьох пунктах з'явилися озброєні бандитські підрозділи різних отаманів. Деякі з них діють під гаслами петлюрівців-самостійників: «Україна для українців». Бандитські зграї головним чином діють в наступних районах: банди петлюрівця Чучулака (Чучупаки. – *авт.*) зосереджені в районі Черкаси-Чигирин; між р. Дніпро і залізничною лінією Черкаси-Знам'янка – банди Гулого чисельністю біля 3 тисяч осіб з артилерією у складі трьох-чотирьох гармат. Населення деяких сіл співчутливо ставляться до петлюрівців, які в селах ведуть агітацію проти Радянської влади під гаслами самостійності, а також займаються вербовкою в підрозділи. Багато сіл має зброю, яку селяни ховають. При цьому помітно явне небажання віддати його добровільно. До роззброєння сіл потрібні рішучіші заходи, але можливі зіткнення...» (Берелович, А. & Данилов, В. (ред.). 2000, с. 237).

Дослідники В. Василенко (Василенко, В. 2011; 2019) та Р. Даниленко (Даниленко, Р. М. 2016) зазначають, що ці штампи вражають своєю масовістю та послідовністю: «більшовицькі кліше “петлюрівський бандитизм”, “буржуазний націоналізм”, “куркульська контрреволюція” стрімко увірвалися у свідомість і лексикон партійних, радянських і правоохоронних органів. Їх із готовністю підхопила офіційна історична наука. Окреслена тенденційна псевдонаукова термінологія відображена у назвах публікацій і фундаментальних наукових праць багатьох українських радянських істориків: П. Белого і П. Дишлевого,

В. Волковинського, О. Кучера, А. Лихолата, Ю. Римаренка та ін.» (Василенко, В. 2019, с. 181).

Під час боротьби з повстанським рухом цю термінологію активно поширювали не лише пропагандисти, а й радянські історики, нквдисти, чекісти та інші (Козельський, Б. 1927; Ейдеман, Р. & Какурін, Н. 1928; Эйдеман, Р. 1921а; 1921b; 1921с; 1922а; 1922b). У радянській пресі та на нарадах партійних діячів кожен спалах селянського опору висвітлювали як «розкриття бандитських гнізд» і «ліквідацію петлюрівських фуг». Відтак офіційна радянська історіографія невтомно тиражувала штамп «петлюрівського бандитизму» як фактологічну ідею.

Яскраві приклади такої пропаганди наводить Ю. Горліс-Горський (Горліс-Горський, Ю. 2010), зокрема заголовки київської більшовицької газети: «Чигиринський уїзд очищено від бандитизму!», «Бандитське гніздо Холодний Яр ліквідовано!». У цій замітці отамана Чучупака та його соратника Коцура назвали «зрадниками» й «злочинними бандитами», а бійців Холодного Яру зображено як жорстоких грабіжників – «куркулів-бандитів». Ще одним наочним прикладом такої «історіографії» є аналітична праця чекіста Б. Козельського «Петлюрівське повстанство. Шлях зрадництва і авантур» (Козельський, Б. 1927), у якій він аналізує діяльність Холодноярської організації.

Пропагандистські кліше відображені у багатьох свідченнях і документах. Офіційна радянська преса та звіти згадували Холодний Яр лише негативно. Аналогічні повідомлення регулярно друкували у московських і харківських виданнях, формуючи громадську думку про рух як про «розбійників під політичним прикриттям». Зокрема, в українському журналі «Всесвіт» були опубліковані твори С. Найдена: «Холодноярська держава» (Найден, С. 1927), «Смерть традицій Холодного Яру» (Найден, С. 1930). В останньому йшлося: «Року 1919 Мотронівський монастир і Холодноярський ліс посів знаменитий Чучупак – “отаман полку гайдамаків”, прибічник батька Петлюри й запродавець штабів Антанти... Кривава тризна “холодноярців” тривала майже півтора роки... Червоні загони поклали кінець п'яній “державі”, бешкетному “вояцтву” в шапках з шликами... Традиціям Холодного Яру прийшов кінець» (Найден, С. 1930).

Інші джерела – книги, спогади та брошури Р. Ейдемана (Эйдеман, Р. 1921а; 1921b; 1921с; 1922а; 1922b), латвійського військового діяча та письменника СРСР, організатора каральних акцій

на окупованій території УНР. На окрему увагу заслуговує його видання «Очаги отаманщини і бандитизма», у якому зазначено: «... Чигиринський повіт. В Кам'янку надійшло добровільно і спіймано частинами в Каменсько-Чигиринському районі 2 607 дезертирів, знищено 345 бандитів, зловлено 21 бандита, виявлено 22 гвинтівки, 5 обрізів, 1 шашка, 7 револьверів, 2 кулемета, 500 патронів і 12 коней... проведено 24 мітинги на теми “Конституція” – 4, “Міжнародне положення” – 4, “Бандитизм и дезертирство” – 8... Були присутні на мітингах і бесідах в загальній кількості 6 800 чоловік...» (Ейдман, Р. 1921а, с. 14, 17).

У брошурі є «методичні рекомендації» по «боротьбі з бандитизмом» та «роботі в ударних районах», що потребують додаткового вивчення. До речі, «Лозунг – “ударный” уезд или район впервые осуществленным можно считать лишь в ноябре месяце 1920 г. в Черкасском уезде» (Ейдман, Р. 1921б, с. 9). Р. Ейдман як командувач військ внутрішньої служби Південно-Західного фронту радянських військ вживає термін «ударний» не як метафору, а як конкретний адміністративно-військовий статус. Ця цитата є документальним підтвердженням того, що у листопаді 1920 р. радянська влада визнала неспроможність подолати опір Холодного Яру звичайними методами. Оголошення Черкаського повіту «ударним» означало початок тотальної війни проти українського села, де головним інструментом став терор проти цивільного населення та концентрація регулярної армії проти іррегулярних повстанських формувань.

Штамп «бандитизм» серйозно вплинув на політику радянської держави щодо повстанців. По-перше, він легалізував репресивні заходи проти учасників руху: органи держбезпеки розглядали холодноярців як злочинців, а не як полонених законних бійців. Убитих чи заарештованих подавали як ліквідованих «сепаратистів» і «розбійників». По-друге, саме пропагандистські оцінки стали підґрунтям масштабних масових операцій НКВС-ГПУ у 1920–1923 роках. Зокрема, у секретних звітах більшовицьких органів повідомлялося, що у 1921 р. амністія, оголошена владою, мала «дієвий альтернативний засіб боротьби з політбандитизмом» – нею скористалися близько 10 000 селян. За загальними підрахунками ВУНК, упродовж 1921 р. боротьбу припинили 444 отамани, з яких 182 вбиті, 9 розстріляні, 84 заарештовані і 169 погодилися на амністію. Із зафіксованих органами 29 612 ліквідованих рядових повстанців 9 444 враховано вбитими, 510 – розстріляни-

ми, 10 305 – заарештованими і 9 357 – такими, що погодилися на амністію. Було знищено 52 великих і середніх повстанських формування (Василенко, В. 2011, с. 101). Масові репресії 1922–1923 рр. ліквідували останні великі формування Холодного Яру.

Ідеологічну зачистку супроводжували точковим переслідуванням: навіть амністовані повстанці їх зазнавали. У працях В. Василенка (Василенко, В. 2011; 2019) з'ясовано, що колишніх повстанців, які залишилися на волі, змушували «відпрацьовувати» свої «злочини», часто з позбавленням політичних прав і обмеженням у свободах.

Під час роботи над статтею автор виявив низку архівно-кримінальних справ і позасудових архівно-слідчих справ, що допоможуть з'ясувати деякі невідомі факти із історії повстанської організації Холодного Яру. Зокрема, у Галузевому державному архіві Служби безпеки України опрацьовано архівно-кримінальні справи на Башловка Івана Йосиповича², Пономаревського Івана Володимировича та інших³, Савеленка Романа Івановича⁴ та Хорошилову Дарку Лаврентіївну⁵ (розвідницю) (кримінальні справи на nereабілітованих осіб), які підтверджують їх участь у збройних формуваннях холодноярських отаманів Василя Чучупаки, Гулого-Гуленка, Хмари, Заболотного та інших. Зазначені справи потребують додаткового дослідження.

Термін «політичний бандитизм петлюрівської орієнтації» вперше знаходимо у позасудових архівно-слідчих справах Центрального державного архіву громадських об'єднань та українці, а саме в колекції позасудових справ реабілітованих осіб («одинадцять справ амністованих отаманів та повстанців Холодного Яру»)⁶.

² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. № 4449. Арк. 30.

³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. № 8529. Арк. 49.

⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. № 10003. Арк. 6.

⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. № 11875. Арк. 27.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань і українці (далі – ЦДАГОУ). Ф. 263. Оп. 1. Спр. № 50671. Арк. 110 (Панченко Логвин); Спр. № 50772. Арк. 21 (Хоменко-Дехтяр (Фоменко) Іван); Спр. № 50804. Арк. 109 (Тороп Олександр); Спр. № 51676. Арк. 15 (Котляревський (Хмара) Іван); Спр. № 51689. Арк. 36 (Отаманенко Євlampій); Спр. № 53940. Арк. 49 (Бойко Василь); Спр. № 53952. Арк. 22 (Вихрест Сергій); Спр. № 53953. Арк. 50 (Пунько-Стодоля Назар); Спр. № 54132. Арк. 30 (Деркач Іван); Спр. № 54184. Арк. 39 (Петренко Іван); Спр. № 57297. Арк. 208 (Вавернюк, Зубков та ін.).

Більшовики, намагаючись виявити незрозумілий для них феномен Холодного Яру, змушували самих отаманів писати історію Холоднороської організації. Одну з таких розповідей під назвою «Коротенькі історичні нариси про Холодний Яр» написав Логвин Панченко, голова Холоднороського повстанкому з 1919 року. У ній зазначено, що «під час гетьманщини проводилась підготовча праця загального повстання, під “нависком” (назвою. – *авт.*) – “село-спілки” ... скликається консперативна нарада представників селян, на котрій обирається окружний Холоднороський повстанком із таких осіб: В. Чучупак, П. Чучупак, Пашенко, Полудненко і Лопата»⁷. Цей факт додає інформації про історію зародження Холоднороської повстанської організації. Керувати повстанням доручено Василеві Чучупаці, який у процесі підготовки збройного повстання і дав їй назву «Загін Гайдамаків Холодного Яру». Також до справи долучений оригінал Протоколу зі списком учасників Чигиринського округового церковного з'їзду в м. Чигирині 4 вересня 1921 р.⁸ та інші факти, що потребують поглибленого дослідження.

У справі «амністованих отаманів», звинувачених у бандитизмі, зокрема Ф. Ф. Носенка та інших, а також за розвідкою Михайла Шитка було знайдено відтиск печатки, що належала Василю Чучупаці, й автографи інших героїв роману Ю. Горліс-Горського – Олексі і Семена Чучупаків, Івана Деркача (який також власноруч написав історію Холоднороської організації)⁹, Євламрія Отаманенка, Івана Петренка та інших. У справі підшито п'ять проштампованих печаткою чистих аркушів (формату А6), вилучених під час арешту у Микити Токовенка (брата Петра Токовенка, похованого в братській могилі у с. Мельники). Ескіз печатки співпадає з печаткою на документі за підписом Василя Чучупаки, опублікованому Семеном Найденом у журналі «Всесвіт». Також у цій справі міститься документ, що становить науковий інтерес – «Заключення» від 3 січня 1955 р. про зняття з обліку осіб (всього 41 особа) і список, в якому зазначено прізвища та посади амністованих отаманів і повстанців. Деякі з них позначені як «член ОУН». Ця архівна справа потребує ретельного дослідження.

⁷ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. № 50671. Арк. 41 (Панченко Логвин).

⁸ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. № 50671. Арк. 44 (Панченко Логвин).

⁹ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. № 54132. Арк. 11-16 (Деркач Іван).

Знайдені архівні документи дали змогу уточнити раніше невідомі прізвища, імена та по батькові Отаманенка, Василенка і Петренка, Назара Стодоли (Панька), Сергія Вихреста (ад'ютанта начальника штабу повстанкому Холодного Яру), Федора Лихолая (заступника отамана «банди» Чорного Ворона), Олександра Торопа (секретаря повстанкому Холодного Яру) та інших.

Стали відомі й інші факти, наприклад, що Іван Дегтяр (Хоменко) служив чиновником «особливих доручень» при МВС УНР, а Євламрій Отаманенко був «офіцером Петлюри, начальником штабу повстанців». Є також не зовсім зрозумілі факти, наприклад, Олексі Чучупак зазначений по батькові як «Артемович». На думку автора, у першому випадку це може бути навмисне викривлення інформації, щоб заплутати чекістів у пошуках батьків Олексі, а у другому – це звичайна помилка.

Дослідження вищезазначених архівно-кримінальних справ у подальшому істотно доповнять загальну інформацію про зародження і бойову діяльність Холоднороської організації.

Після чекістської операції «Заповіт», у результаті якої вдалося «знешкодити» керівний склад отаманів Холодного Яру, а також після поразки Другого Зимового походу Армії УНР (жовтень–листопад 1921 р.) повстанський рух в Україні пішов на спад і остаточно згаснув у 1923 році.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Український визвольний рух 1920-х рр., насичений національними суперечностями та міжнаціональними конфліктами, став для радянського керівництва справжньою перепоною і певний час протистояв спрямованій суцільній радянській та поширенню комуністичної ідеології. Одним із найактивніших осередків антибільшовицького руху опору в Україні постав Холоднороський рух. Повстанці Холодного Яру мали ідейне спрямування, боролися за незалежність України, що суперечило радянській ідеології та загрожувало існуванню тоталітарної російсько-більшовицької влади. Тому радянська влада була зацікавлена негайно знищити цей рух.

Для швидкого та дієвого результату керівництво радянського режиму у відносно короткі терміни застосувало жорсткі, репресивні, терористичні, військові й адміністративні методи, що вперше були апробовані комуністами у 1917–1920-х рр. як боротьба з «політичним бандитизмом» та «куркулями».

Понад 70 років «країна рад» успішно приховувала «досягнення» та наслідки встановлення

своєї влади. Жорстка ідеологія, засекречування інформації, замовчування, підміна понять «свій–чужий», переведення героїв-націоналістів та українських патріотів у категорію «бандитів та відщепенців» надали змогу ізолювати від цивілізованого світу вчинення безлічі злочинів проти українського населення у 1917–1923 роках.

Термін «політичний бандитизм петлюрівської орієнтації» був штучно створений радянською владою для досягнення своєї політичної мети, дискредитації національно-визвольного руху українців, зокрема Холодноярської організації, що діяла в 1918–1922 роках. Замість визнання її проявом збройного опору більшовицькій окупації, радянська система цілеспрямовано замішувала поняття «повстанський рух» поняттям «бандитизм» або «куркульство», що давало змогу легітимізувати репресії, знищувати активістів і морально принижувати їх ідеали. Така підміна понять стала частиною ширшої інформаційної війни проти українського визвольного руху.

Отже, аналіз документальних свідчень і мемуарів учасників подій засвідчив, що повстанський рух у Холодному Яру був українсько-патріотичним за своєю суттю, а оціночний штамп «петлюрівський бандитизм» – лише ідеологічне кліше радянської влади. Більшовики використовували його для виправдання репресій і надання своїм діям легітимності. Останнє підтверджується знайденими архівно-кримінальними справами і спогадами холодноярців, які рішуче спростову-

вали звинувачення про участь у «бандитизмі». Зокрема, багато отаманів під час допитів наголошували, що воювали виключно проти окупантів, а не проти українців; солідарних з УНР селян вони захищали, а не грабували. Отже, сучасні вітчизняні дослідники дійшли висновку про штучність «бандитського» міфу: «політичний бандитизм петлюрівської орієнтації» насправді був війною за незалежність і власну державність, а не кримінальним рухом.

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що боротьба більшовиків з «політичним бандитизмом петлюрівської орієнтації» (або ж «куркульським бандитизмом») було не що інше як відкрита агресія та геноцид Українського народу. Нинішні події та прагнення росії захопити територію України загалом майже повністю відтворюють сценарій анексії українських земель більшовицьким режимом у першій чверті XX століття. До наукового обігу вперше введено низку архівно-кримінальних справ («справи амністованих отаманів і повстанців Холодного Яру»), що підтверджують масштаб репресій, форми та методи дій більшовиків проти селянських повстань Холодного Яру.

Предметом подальших наукових пошуків можуть бути дослідження архівних справ, спогадів та інших джерел повстанських збройних формувань Холодного Яру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Берелович, А. & Данилов, В. (ред.). (2000). *Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы* (в 4 т., Т. 1.). Москва: Российская политическая энциклопедия, 862 с.
- Василенко, В. (2011). Більшовицькі амністії початку 1920-х рр. як засіб боротьби проти повстанського руху. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. № 1, с. 89–155.
- Василенко, В. (2019). *Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення репресій більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Дрогобич, 288 с.
- Вільховик, О. (2009). Повстанський рух в Україні як наслідок більшовицьких перетворень на селі та його вплив на селянський соціум. *Гуржіївські історичні читання*. Вип. 3, с. 286–290.
- Внутренние войска Советской республики. 1917–1922 гг. Документы и материалы*. (1972). Москва: Юридическая литература, 712 с.
- Вронська, Т. (2009). *Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин “ворогів народу” в Україні (1917–1953 рр.)*. Київ: Інститут історії України, 486 с.
- Ганжа, О. (1992). Селянський рух на Україні при переході до непу: бандитизм чи повстанство? *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. № 2, с. 30–35.
- Горліс-Горський, Ю. (2010). Холодний Яр: спогади осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 512 с.
- Греченко, В. (2020). Протидія бандитизму в Українській РСР у першій половині 1930-х років. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1, с. 24–27.

Даниленко, Р. М. (2016). *Червоний терор в Україні в 1918–1921 рр.*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 20 с.

Декрет ВЦИК об изъятии из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении от 20 июня 1919 г. URL: <https://tinyurl.com/4p2hjvjd> [дата зверн.: 11.11.2025].

Дорошенко, М. (1973). *Стежками холодноярськими. Спогади 1918–1923 років*. Філадельфія, 220 с.

Дудник, О. В. (2022). *Уманичина в добу Української революції 1917–1921 рр.* Умань: Візаві. 198 с.

Ейдеман, Р. & Какурін, Н. (1928). *Громадянська війна на Україні*. Харків: Держ. вид-во України, 71 с.

Карасьов, М. (1992). *“Бандит” Зелений*. Київ: Український письменник, 40 с.

Коваль, Р. (2007). *Операція “Заповіт”. Чекістська справа № 206*. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 232 с.

Ковальчук, М. (2015). *Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянської Росією. 1917–1918 рр.* (Т. 1). Київ: Стило, 608 с.

Козельський, Б. (1927). *Шлях зрадництва й авантюри (Петлюрівське повстанство)*. Харків: Держ. вид-во України, 148 с.

Котляр, Ю. (2005). Регіональні аспекти повстанського руху селян 20-х рр. XX ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Вип. 13, с. 183–201.

Кульгавець, Х. (2014). Поняття “політичний бандитизм” у нормативно-правових актах СРСР та УСРР (1917–1920 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6, с. 20–24.

Курильчук, Н. (2022). Політичний бандитизм на радянсько-польському кордоні в 20–30-х роках XX ст. (за матеріалами 19-го Олевського прикордонного загону). *ТЕКА Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. № 6 (17), с. 1–20.

Махорін, Г. (2017). *Українська національна революція 1917–1922 рр. та її перебіг на Житомирщині*. Житомир: ФОП Євенок О. О., 209 с.

Митрофаненко, Ю. (2024). *Революційні трансформації періоду визвольних змагань 1917–1922 рр. на теренах Центральної України*: дис. ... д-ра іст. наук. Запоріжжя, 454 с.

Найден, С. П. (1927). Холодноярська держава. *Всесвіт*. № 43, с. 10–12.

Найден, С. П. (1930). Смерть традицій Холодного Яру. *Всесвіт*. № 17, с. 10–11.

Пасічна, Ю., Кирилюк, Є. & Берестовий, А. (2019). Суспільно-політична активність селянства в період української революції 1917–1921 рр.: виступи, повстанство чи бандитизм? *Український селянин*. № 21, с. 101–108.

Плазова, Т. І. (2001). Повстанський рух в Україні в 1920–1921 рр. *Держава та армія: Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. № 431, с. 48–54.

Подкур, Р. Ю. (2005). Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК–ГПУ). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Вип. 31, с. 90–102.

Про засади державної політики національної пам’яті Українського народу: Закон України від 21.08.2025 № 4579-IX. *Офіційний вісник України*. № 76. Ст. 5177.

Ревегук, В. (2000). *У боротьбі за волю України. Визвольні змагання на Полтавищині 1920–1925 рр.* Полтава, 186 с.

Ревегук, В. Останні гайдамаки Шевченківського краю (кінець 1920 – 1922 рр.) (за документами Державного архіву Полтавської області). URL: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-avtoram/avtory-v/vajngort-vladimir-leontevich?id=7936> [дата зверн.: 11.11.2025].

Тинченко, Я. (2024). Переслідування радянськими каральними органами прихильників незалежності України в 1920–1923 рр. *Український історичний журнал*. № 5 (578), с. 78–101. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.078>

Чуваков, О. (2007). Поняття та ознаки бандитизму в кримінальному законодавстві України 1917–1922 р. *Вісник Одеського національного університету*. Т. 12, Вип. 1, с. 106–108.

Щербатюк, В. (2012). *Селянський повстанський рух в Україні 1917–1922 років: українська історіографія*. Київ: Наукова думка, 239 с.

Щербатюк, В. (2010). Повстансько-партизанський рух селян України 1921 р. та його характерні риси у працях сучасних вітчизняних дослідників. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 34, с. 301–336.

Эйдеман, Р. (1921а). *Очаги атаманичины и бандитизма*. Харьков, 32 с.

Эйдеман, Р. (1921b). *Ударные уезды и районы. (К вопросу о борьбе с бандитизмом)*. Харьков : Издание Укрпура, 44 с.

Эйдеман, Р. (1921с). *Борьба с кулацким повстанчеством и бандитизмом*. Харьков, 48 с.

Эйдеман, Р. (1922а). К вопросу борьбы с бандитизмом. *Армия и революция*. № 2, с. 62–67.

Эйдеман, Р. (1922b). Повстанчество и его роль в современной войне. *Армия и революция*. № 3–4, с. 92–103.

REFERENCES

Berelovich, A. & Danilov, V. (ed.). (2000). *Sovetskaia derevnia glazami VChK–OGPU–NKVD. 1918–1939. Dokumenty i materialy* [The Soviet Village Through the Eyes of the VChK–OGPU–NKVD. 1918–1939. Documents and Materials] (v 4 t., T. 1). Moskva: Rossyiskaya politicheskaya entsyklopediya, 862 s. [in Russian].

Chuvakov, O. (2007). Poniattia ta oznaky bandytyzmu v kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy 1917–1922 r. [The concept and characteristics of banditry in Ukrainian criminal law in 1917–1922]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*. T. 12, Vyp. 1, s. 106–108. [in Ukrainian].

Danylenko, R. M. (2016). *Chervonyi teror v Ukraini v 1918–1921 rr.* [The Red Terror in Ukraine in 1918–1921]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].

Dekret VCIK ob izyatii iz obshej podsudnosti v mestnostjakh, objavlennyh na voennom polozhenii ot 20 ijunja 1919 g. [Decree of the All-Russian Central Executive Committee on the exclusion from general jurisdiction in areas declared under martial law, June 20, 1919]. URL: <https://tinyurl.com/4p2hvjvd> [Accessed: 11.11.2025]. [in Russian].

Doroshenko, M. (1973). *Stezhkamy kholodnoiariskymy. Spohady 1918–1923 rokiv* [Along the paths of Kholodnyi Yar. Memories from 1918–1923]. Filiadelfia, 220 s. [in Ukrainian].

Dudnyk, O. V. (2022). *Umanshchyna v dobu Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.* [Uman region during the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. Uman : Vizavi, 198 s. [in Ukrainian].

Eideman, R. & Kakurin, N. (1928). *Hromadianska viina na Ukraini* [Civil war in Ukraine]. Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy, 71 s. [in Ukrainian].

Eideman, R. (1921a). *Ochagi atamanshchiny i banditizma* [Hotbeds of atamans and banditry]. Kharkov, 32 s. [in Russian].

Eideman, R. (1921b). *Udarnye uezdy y raiony. (K voprosu o borbe s bandytyzmoz)* [Impact districts and regions. (On the issue of combating banditry)]. Kharkov : Yzdanye Ukpura, 44 s. [in Russian].

Eideman, R. (1921с). *Borba s kulatskym povstanchestvom y bandytyzmoz* [Combating kulak insurgency and banditry]. Kharkov, 48 s. [in Russian].

Eideman, R. (1922a). K voprosu borby s bandytyzmoz [On the issue of combating banditry]. *Armiya i revolyutsyya*. № 2, s. 62–67. [in Russian].

Eideman, R. (1922b). Povstanchestvo i ego rol v sovremennoy voyne [Insurgency and its role in modern warfare]. *Armiya i revolyutsyya*. № 3–4, s. 92–103. [in Russian].

Hanzha, O. (1992). Selianskyi rukh na Ukraini pry perekhodi do nepu: bandytyzm chy povstanstvo? [The peasant movement in Ukraine during the transition to the New Economic Policy: banditry or rebellion?]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. № 2, s. 30–35. [in Ukrainian].

Horlis-Horskyi, Yu. (2010). *Kholodnyi Yar: spohady osavula 1-ho kurenia polku haidamakiv Kholodnoho Yaru* [Kholodnyi Yar: Memoirs of the Second-in-Command of the 1st Company of the Kholodny Yar Haidamaka Regiment]. Vinnytsia: DP “Derzhavna kartohrafichna fabryka”, 512 s.

Hrechenko, V. (2020). Protydiia bandytyzmu v Ukrainskii RSR u pershii polovyni 1930-kh rokiv [Countering banditry in the Ukrainian SSR in the first half of the 1930s]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1, s. 24–27. [in Ukrainian].

Karasov, M. (1992). “Bandyt” Zelenyi [Green the Bandit]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 40 s. [in Ukrainian].

Kotliar, Yu. (2005). Rehionalni aspekty povstanskoho rukhu selian 20-kh rr. XX st. [Regional aspects of the peasant uprising movement of the 1920s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. Vyp. 13, s. 183–201. [in Ukrainian].

Koval, R. (2007). *Operatsiia “Zapovit”. Chekistska sprava № 206* [Operation “Testament.” Chekist Case No. 206]. Vinnytsia: DP “Derzhavna kartohrafichna fabryka”, 232 s. [in Ukrainian].

Kovalchuk, M. (2015). *Bytva dvokh revoliutsii: Persha viina Ukrainskoi Narodnoi Respubliki z Radianskoi Rosiieiu. 1917–1918 rr.* [The Battle of Two Revolutions: The First War of the Ukrainian People's Republic against Soviet Russia. 1917–1918]. (T. 1). Kyiv : Stylos, 608 s. [in Ukrainian].

Kozelskyi, B. (1927). *Shliakh zradnytstva y avantiur (Petliurivske povstanstvo)* [The path of betrayal and adventure (Petliura's uprising)]. Kharkiv : Derzh. vyd-vo Ukrainy, 148 s. [in Ukrainian].

Kulhavets, Kh. (2014). Poniattia “politychnyi bandytyzm” u normatyvno-pravovykh aktakh SRSR ta USSR (1917–1920 rr.) [The concept of “political banditry” in the normative legal acts of the USSR and the Ukrainian SSR (1917–1920)]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6, s. 20–24. [in Ukrainian].

Kurylchuk, N. (2022). Politychnyi bandytyzm na radiansko-polskomu kordonі v 20-30-kh rokakh KhKh st. (za materialamy 19-ho Olevskoho prykordonnoho zahonu) [Political banditry on the Soviet-Polish border in the 1920s and 1930s]. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. № 6 (17), s. 1–20. [in Ukrainian].

Makhorin, H. (2017). Ukrainska natsionalna revoliutsiia 1917–1922 rr. ta yii perebih na Zhytomyrshchyni [The Ukrainian National Revolution of 1917–1922 and its course in the Zhytomyr region]. Zhytomyr : FOP Yevenok O. O., 209 s. [in Ukrainian].

Mytrofanenko, Yu. (2024). *Revoliutsiini transformatsii periodu vyzvolnykh zmahan 1917–1922 rr. na terenakh Tsentralnoi Ukrainy* [Revolutionary transformations during the liberation struggle of 1917–1922 in Central Ukraine]. (Doctoral thesis). Zaporizhzhia, 454 s. [in Ukrainian].

Naiden, S. P. (1927). Kholodnoiarska derzhava [Kholodnyi Yar State]. *Vsesvit*. № 43, s. 10–12. [in Ukrainian].

Naiden, S. P. (1930). Smert tradytsii Kholodnoho Yaru [The death of traditions of Kholodnyi Yar]. *Vsesvit*. № 17, s. 10–11. [in Ukrainian].

Pasichna, Yu., Kyryliuk, Ye. & Berestovyi, A. (2019). Suspilno-politychna aktyvnist selianstva v period ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.: vystupy, povstanstvo chy bandytyzm? [The socio-political activity of the peasantry during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: protests, rebellion, or banditry?]. *Ukrainskyi selianyn*. № 21, s. 101–108. [in Ukrainian].

Plazova, T. I. (2001). Povstanskyi rukh v Ukraini v 1920–1921 rr. [The insurgent movement in Ukraine in 1920–1921]. *Derzhava ta armii: Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. № 431, s. 48–54. [in Ukrainian].

Podkur, R. Yu. (2005). Zbroinyi vystup yak radykalna forma oporu radianskii vladi v USSR v 1920-ti – pochatku 1930-kh rr. (za materialamy VUChK–HPU) [Armed uprising as a radical form of resistance to Soviet power in the Ukrainian SSR in the 1920s and early 1930s (based on materials from the VUCHK-GPU)]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. Vyp. 31, s. 90–102. [in Ukrainian].

Pro zasady derzhavnoi polityky natsionalnoi pamiatі Ukrainskoho narodu [On the principles of state policy on national memory of the Ukrainian people]: Zakon Ukrainy vid 21.08.2025 № 4579-IX. (2025). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 76, art 5177. [in Ukrainian].

Revehuk, V. (2000). *U borotbi za voliu Ukrainy. Vyzvolni zmahannia na Poltavshchyni 1920–1925 rr.* [In the struggle for Ukraine's freedom. The liberation struggle in Poltava region of 1920–1925]. Poltava, 186 s. [in Ukrainian].

Revehuk, V. Ostanni haidamaky Shevchenkivskoho kraiu (kinets 1920 – 1922 rr.) (za dokumentamy Derzhavnogo arkhivu Poltavskoi oblasti) [The last haidamaks of the Shevchenko region (late 1920–1922) (according to documents of the State Archives of Poltava region)]. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-avtoram/avtory-v/vajngort-vladimir-leontevich?id=7936> [Accessed: 11.11.2025]. [in Ukrainian].

Shcherbatiuk, V. (2010). Povstansko-partyzanskyi rukh selian Ukrainy 1921 r. ta yoho kharakterni rysy u pratsiakh suchasnykh vitchyznianskykh doslidnykiv [The peasant insurgent-partisan movement in Ukraine in 1921 and its characteristic features in the works of contemporary domestic researchers]. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*. № 34, s. 301–336. [in Ukrainian].

Shcherbatiuk, V. (2012). *Selianskyi postanskyi rukh v Ukraini 1917–1922 rokiv: ukrainska istoriografii* [The peasant uprising movement in Ukraine in 1917–1922: Ukrainian historiography]. Kyiv: Naukova dumka, 239 s. [in Ukrainian].

Tynchenko, Ya. (2024). Peresliduvannia radianskymy karalnymy orhanamy prykhylnykiv nezalezhnosti Ukrainy v 1920–1923 rr. [Persecution of supporters of Ukrainian independence by Soviet punitive authorities in 1920–1923]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5 (578), s. 78–101. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.078> [in Ukrainian].

Vasylenko, V. (2011). Bilshovytski amnistii pochatku 1920-kh rr. yak zasib borotby proty povstanskoho rukhu [Bolshevik amnesties in the early 1920s as a means of combating the insurgency]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. № 1, s. 89–155. [in Ukrainian].

Vasylenko, V. (2019). *Arkhivno-kryminalni spravy yak dzherelo vyvchennia represii bilshovytskoho rezhymu proty uchashchiv povstanskoho rukhu za vidnovlennia UNR* [Archival criminal cases as a source for studying the repressions of the Bolshevik regime against participants in the insurgent movement for the restoration of the Ukrainian People's Republic]. (Candidate's thesis). Drohobych, 288 s. [in Ukrainian].

Vilkhovyk, O. (2009). Povstanskyi rukh v Ukraini yak naslidok bilshovytskykh peretvoren na seli ta yoho vplyv na selianskyi sotsium [The insurgent movement in Ukraine as a consequence of Bolshevik reforms in the countryside and its impact on peasant society]. *Hurzhivski istorychni chytannia*. Vyp. 3, s. 286–290. [in Ukrainian].

Vnutrennie voyska Sovetskoy respubliki. 1917–1922 hh. Dokumenty i materialy. (1972). [Internal Troops of the Soviet Republic. 1917–1922. Documents and Materials]. Moskva : Yurydicheskaya literatura, 712 s. [in Russian].

Vronska, T. (2009). *Zaruchnyky totalitarnoho rezhymu: represii proty rodyn "vorohiv narodu" v Ukraini (1917–1953 rr.)* [Hostages of a totalitarian regime: repression against families of "enemies of the people" in Ukraine (1917–1953)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 486 s. [in Ukrainian].

Dmytro FURMANCHUK

*The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6711-9326>

BOLSHEVISM: FROM THE “POLITICAL BANDITRY OF THE PETLIURA ORIENTATION” IDEOLOGICAL STAMP TO THE REPRESSIVE PRACTICE IN CASES AGAINST THE REBELS OF KHOLODNYI YAR IN 1918–1922

The article reveals the concept of “Petliura-oriented political banditry” as a propaganda cliché of the Bolshevik regime aimed at discrediting the Ukrainian national liberation movement of 1918–1922, in particular against the Kholodnyi Yar organization. The research methodology combines critical discourse analysis and the tools of military-historical research (problem-chronological, historical-comparative, search-genealogical methods). Based on the analysis and generalization of scientific research, archival criminal cases, memoirs, official documents, and other sources, it has been proven that the term “political banditry” had an ideological rather than a legal basis and was used to justify repression and the destruction of the national insurgent movement. A number of archival documents, including criminal cases, confirming the scale of repression against the peasant uprisings in Kholodnyi Yar during the period under study, have been introduced into scientific circulation for the first time. The interaction between the Kholodnyi Yar movement and the government of the Directory of the Ukrainian People's Republic has been traced, the socio-political motives of its participants have been characterized, and it has been shown that the insurgents acted jointly with the Ukrainian authorities under a single national symbolism, fighting for state independence, and not for criminal motives. It has been proven that “Petliura's banditry” was a fabrication of Soviet propaganda designed to destroy the legitimacy of the Ukrainian liberation movement. It is concluded that the Bolsheviks' struggle against “political banditry” was in fact a form of genocide against the Ukrainian people, and that the desire of the current Russian authorities to impose similar myths reproduces the methods and rhetoric of the Soviet totalitarian regime.

Keywords: Kholodnyi Yar, peasant rebel movement, archival criminal cases, political banditry, propaganda, repression, national memory.